

Bağımlılık Sosyolojisi: Kavramlar, Süreçler, Teoriler

Sociology of Addiction: Concepts, Processes, Theories

Muhammet N. ÇAKMAK

Asist. Prof., Eskişehir Technical University, , SBF, Spor Yöneticiliği Bölümü Eskişehir, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, SBF, Spor Yöneticiliği Bölümü, Eskişehir, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3582-9989 mncakmak@eskisehir.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Çakmak, M.N. (2025). Sociology of addiction: concepts, processes, theories. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 68, 18-33.

Çakmak, M.N. (2025). Bağımlılık sosyolojisi: kavramlar, süreçler, teoriler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 68, 18-33.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi Çakmak, Muhammed N. Sociology of Addiction: Concepts, Processes, Theories.

Received/Geliş Tarihi: 28 August, 2024 / 28 Ağustos 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 14 April 2025 / 14 Nisan 2025

Published/Yayın Tarihi: 10 June, 2025/10 Haziran, 2025

Pub Date Season/Yayın Sezonu: 27 June, 2025 / 27 Haziran 2025

Issue/Sayı: 68

Pages/Sayfa: 18-33

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Muhammed N. ÇAKMAK).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı

There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı

This article has one author and the contribution rate of the author is 100 %/Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Öz

Sarhoş edici ve keyif verici madde kullanımının Milattan Önceye kadar dayandığı bilinmektedir. Ancak günümüzdeki anlamıyla madde kullanımı ve buna bağlı olarak gelişen bağımlılık tanımı önemli ölçüde modern bir olgudur. Kimya, farmakoloji ve çeşitli alanlardaki bilimsel gelişmelerle birlikte bağımlılık yapıcı maddelerin de niteliği ve etkileri değişmiştir. Bu değişimle birlikte bağımlılık tanımı yapılmış ve fenomen başta psikoloji olmak üzere birçok disiplin tarafından anlaşılmaya çalışılmıştır. Bağımlılığın sadece bireysel ve maddeyle ilişkili olmadığını aynı zamanda toplumsal yönünün de olduğunu iddia eden sosyolojinin müstakil bir çalışmayla bağımlılık alanına girmesi 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden sonra olmuştur. Bu çalışmada klasik ve modern sosyoloji teorileri bağlamında bağımlılık fenomeni anlaşılmaya çalışılmıştır. Karl Marx ve Emile Durkheim gibi kurucu babaların madde kullanımına ilişkin görüşlerinin yanı sıra Yapısal- İşlevselcilik, Sembolik Etkileşimcilik, Fenomenoloji ve Çatışma Teorisi gibi modern sosyoloji teorilerinin bağımlılığa ilişkin yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bunun yanında söz konusu sosyolojik teorileri temel alan araştırmalar da bu çalışmaya dahil edilmiştir. Türkçe literatürde bağımlılık sosyolojisi başlığı altında yer alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Çalışma bağımlılık sosyolojisi alanına mütevazı bir katkıyı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler

Bağımlılık Sosyolojisi, Madde Kullanımı, Sosyoloji Teorileri.

Abstract

It is known that the use of intoxicating and recreational substances dates back to BC. However, in today's sense, substance use and the definition of addiction are important modern phenomena. With scientific developments in chemistry, pharmacology and various other fields, the nature and effects of addictive substances have changed. With this change, addiction has been defined and the it has been tried to be understood by many disciplines, especially psychology. It was only after the first quarter of the 20th century that sociology, which claims that addiction is not only individual and substance-related but also has a social aspect, entered the field of addiction. In this study, the phenomenon of addiction has been tried to be understood in the context of classical and modern sociological theories. In addition to the views of founding fathers such as Karl Marx and Emile Durkheim on substance abuse, the approaches of modern sociological theories such as Structural-Functionalism, Symbolic Interactionism, Phenomenology and Conflict Theory on addiction are included. In addition, researches based on these sociological theories are also included in this study. It has been observed that the studies under the title of sociology of addiction in the Turkish literature are limited. The study aims to make a modest contribution to the field of sociology of addiction.

Keywords

Sociology Of Addiction, Substance Use, Sociological Theories.

Giriş

1. Bağımlılık Sosyolojisi

Psikoaktif madde kullanımı yeni bir durum değildir. Eldeki bulgular M.Ö. 4 bine kadar Antik Mısır, Çin, Hint gibi uygarlıklarda sarhoş edici, keyif verici maddelerin kullanıldığını göstermektedir (Adrian, 2002). Söz konusu maddelerin kullanımı günümüze kadar devam etmiştir. Ancak bağımlılık kavramı modern bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır.

Batı toplumu için bağımlılık kavramının keşfi, 18. Yüzyılın sonu 19. Yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Daha önce böyle bir kavramın varlığına ilişkin bir delil bulunmamaktadır. Amerika'da ilk olarak söz konusu tarihlerde alkollü içeceklerle karşı konulamaz arzu duyulmasına ilişkin veriler rapor edilmiştir. Ondan önce insanların istediklerinde içki içtikleri, istemediklerinde içmediklerine inanılmıştır. Bağımlılığın ana semptomu da kontrol kaybı olarak tanımlanmıştır (Levine, 1985). Kimya teknolojisindeki gelişmelerle birlikte bağımlılık yapıcı maddelerin türü ve etkisi de değişmiştir.

19. yüzyılın sonlarına doğru bilim adamları bağımlılığı tam olarak tanımlamak ve incelemek üzere bir dizi toplantı düzenlediler. 1884'de Bağımlılık Çalışmaları Topluluğu adında bir oluşum kurdular (<https://www.addiction-ssa.org/>). Günümüzde kurum hala varlığını devam ettirmektedir. Söz konusu bu topluluk daha çok bağımlılığın sinirsel, fiziksel ve beyin üzerine etkilerine odaklanmışlardır. 1914 yılında gelindiğinde yapılan çalışmaların özetinde ya da başlığında bağımlılık kelimesi 40 bin kez yer almıştır (West & Brown, 2013). Bu durum bize erken sayılacak dönemde bağımlılığa ilişkin birçok klinik araştırmanın yapıldığını göstermektedir.

Bağımlılık, bağımlı davranışı ve bağımlı olarak adlandırılacak kişinin tanımlanmasında önemli bir kaynak olarak Amerikan Psikiyatri Birliğinin (APA) "Mental Bozuklukların Tanısı ve İstatistik El Kitabı" verilmektedir (DSMI V). V. Versiyonu çıkan kitapta bağımlılık, maddeyle ilişkili olan ve maddeyle ilişkisi olmayan bağımlılıklar olarak tanımlanmıştır. Söz konusu kaynaktaki bağımlılık tanımı, madde kullanım bozukluğu olarak adlandırılmıştır. DSMI- V'e göre bağımlılık: "Madde kullanım bozukluğunun temel özelliği, bireyin maddeye bağlı önemli sorunlara rağmen maddeyi kullanmaya devam ettiğini gösteren bir dizi bilişsel, davranışsal ve fizyolojik semptomdur". (American Psychiatric Association, 2013). Bağımlılık günümüzde artık sadece uyuşturucu maddeleri ile sınırlı değildir. Davranışsal bağımlılık adı verilen kumar, cinsellik, sosyal medya, alışveriş gibi bağımlılık yapıcı bir maddeye ihtiyaç olmadan gelişen bağımlılıklardır. Günümüzde yapmaktan zevk aldığımız, üzerindeki kontrolü kaybettiğimiz birçok bağımlılık türü ortaya çıkmıştır (Reinarman ve Granfield, 2015). Ancak APA maddeye bağlı olmayan bağımlılıklardan sadece kumar bağımlılığını V. versiyona almıştır. Diğer bağımlılık türlerini almamalarının nedeni olarak da yeterli düzeyde klinik verinin elde edilmemiş olmasını ileri sürmektedirler. Ancak genel olarak davranışsal bağımlılık günümüzde kabul edilmekte ve birçok çalışma yapılmaktadır (Collins, 1996; Duman & Ozkara, 2021; Irvine, 2015; Young, 1996).

APA madde kullanım bozukluğu tanısı konulabilmesi için bir dizi kriter geliştirmiştir. Bu kriterler 4 ana başlık ve alt başlıklar şeklinde açıklanmıştır. Ana başlıklar kontrol kaybı, sosyal ilişkilerin bozulması, riskli kullanım ve farmakolojik kriterlerdir (American Psychiatric Association, 2013):

- **Kontrol kaybı:**
 - Madde kullanım süresi ve miktarının sürekli olarak artması
 - Başarısız bırakma girişimleri
 - Gündelik aktivitelerini olumsuz etkileyecek derecede bağımlılık yapıcı maddeye zaman ayırma
 - Maddeye ilişkin karşı konulamaz arzu
- **Sosyal ilişkilerin bozulması:**
 - Okul, ev, iş, aile hayatındaki sorumlulukları yerine getirmeyecek duruma gelme
 - Sosyal ilişkilerde tekrarlayan, şiddetlenen sorunlar
 - Aile aktiviteleri, hobiler, eğlence etkinlikleri gibi sosyal faaliyetlerden uzak durma
- **Riskli kullanım:**
 - Maddenin sebep olduğu tehlikeli fiziksel durumlara rağmen maddeyi kullanmaya devam etme
 - Potansiyel olarak fiziksel, ruhsal, psikolojik olumsuzlukları bilmesine rağmen bireyin, madde kullanımına karşı duramaması
- **Farmakolojik kriterler:**
 - Maddeye karşı tolerans gelişmesi
 - Yoksunluk

APA, bu semptomların bireyde gözlemlenmesi durumunda bağımlılık düzeyini belirlemek adına da bir dizi öneri sunmuştur. Söz konusu semptomlardan iki veya üçünün varlığı hafif, dört ila beş arası orta, altı ve üzeri semptomun varlığı ise şiddetli bağımlılığa işaret etmektedir (American Psychiatric Association, 2013).

Uyuşturucu olsun ya da olmasın, bağımlılık yapan davranışlar vücutta ve beyinde çok benzer biyokimyasal süreçleri gerektirir. Ancak bu süreçlerin yaşanmış deneyimleri, onları takip ettiği düşünülen davranışlar ve özellikle sonuçları, ilaçların farmakolojik özellikleri veya bağımlıların beyinlerindeki nörolojik süreçler tarafından doğrudan belirlenmez. Aksine, bu sonuçlar kişinin sosyal yapıdaki konumuna göre değişir. Bu nedenle, kritik bağımlılık çalışmaları, ırk, sınıf, cinsiyet ve diğer sosyal eşitsizlik eksenleriyle ilişkili bağımlılık yapıcı davranışların eşit olmayan başlangıç olasılıkları, yörüngeleri ve sonuçlarıyla ilgilenir (Reinarman ve Granfield, 2015).

Erken dönem bağımlılık çalışmaları daha çok maddenin doğasına, farmakolojik özelliklerine, psikiyatrik yönlerine odaklanmıştır. 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren bağımlılığın salt kimyasal süreçlere indirgenemeyeceği; bağımlılığın arkasındaki kültürel, sosyal, tarihi arka planın hesaba katılması gerektiği düşünülmeye başlanmıştır. Bağımlılığa ilişkin bu yaklaşım farklılığı, fenomenin sosyolojinin radarına girmesini sağlamıştır (Kovac, 2015; Reinarman & Granfield, 2015).

Bağımlılık konusunda biyokimyasal, psikiyatrik yaklaşımın dışında ilk sosyolojik yaklaşım getiren kişi Alfred R. Lindesmith (1938) olduğu kabul edilmektedir. Ancak Lindesmith'ten 7 yıl önce 1931 yılında L. Guy Brown tarafından "The Sociological Implications of Drug Addictions" başlıklı bir çalışma yapıldığı görülmüştür (Brown, 1931). Söz konusu çalışmada Brown, bağımlılarla görüşmeler yapmış, onların ifadelerine yer vermiştir. Brown'a göre bağımlılığa başlama, bağımlılığı devam ettirme, tedaviyi kabul etmeme, maddenin dozunu arttırma sosyal olarak öğrenilir. Çünkü kimse bağımlı olarak doğmaz, çevresi onu bağımlı olmaya elverişli hale getirir. Bununla birlikte bir kişinin bağımlı olarak kabul edilmesi de toplumsal olarak yapılır. Hastanede çektiği acılar nedeniyle morfin verilen ve morfin yoksunluğu nedeniyle ağrıları artan kişi bağımlı olarak değil hasta olarak tanımlanır. Hem birey hem de toplum bireyi bağımlı olarak tanımlamaz. Bağımlılığın öncelikle sosyal olarak oluşturulduğunu iddia eder. İnsanın dünyaya hiçbir şey bilmez halde geldiğini zamanla sosyal öğrenme yöntemiyle alışkanlıklar edindiğini, bağımlılığın da bu türden bir öğrenmeyle oluştuğunu savunur. Bu ifadeler günümüzde alışılmış gelse de o dönem için yeni bir yaklaşımdı.

Brown'ın çalışması daha eski olsa da bağımlılıkla ilgili açık ara en etkili ilk sosyolojik araştırma Alfred Lindesmith'in (1938) çalışması kabul edilir. Orijinal yayınından 70 yıldan fazla bir süre sonra, teorisi klasik sosyolojik bağımlılık teorisi olmaya devam etmiştir. Lindesmith'in çığır açan başarısı, vücudu biyokimyasal olarak etkilemenin yanı sıra, ilaçların ve bunların yutulmasının ürettiği deneyimlerin, kimyasal bir maddenin insan fizyolojik sistemiyle etkileşimlerine indirgenemeyecek şekilde insanlar için anlamlı olduğunu göstermesiydi. Örneğin birey ilk uyuşturucu kullandığında yavaş yavaş maddeyi arttırmaya başlar. Bu süreçte yoksunluk sendromunu madde kullanarak giderebileceğini öğrenir. Ancak hastanede tedavi ya da acıyı hafifletme amacıyla verilen uyuşturucu madde kesildiğinde birey yine yoksunluk sendromu çeker. Fakat çektiği sıkıntının yoksunluk sendromu olduğunu bilmez. Dolayısıyla sendromu giderecek maddeye yönelmez (Weinberg 2011; Kovac 2015).. Sonuç olarak bağımlı olmaz. Bu anlamda bireyin yaşadığı yoksunluk sendromu ve bunu gidermenin uyuşturucu madde ile olacağı sosyal olarak öğrenilir. Bu süreçse bize uyuşturucu kullanımının sosyal sürecine işaret eder.

Bağımlılık sosyolojisindeki en eski ve en etkili yazarlardan bir diğeri de E. M. Jellinek'tir (1943). Jellinek'in çalışmaları bağımlılık araştırmalarının gerekli sosyolojik disipline sahip olmadığı yönündedir. Jellinek'in sosyolojik bakış açısı bir dizi makalede yer almaktadır. Bunlardan birinde (Jellinek, 1962), erkek "alkol bağımlılarının" iki binden fazla içki içme öyküsüne ilişkin bir anket çalışması yapılmıştır. O yazıda, iki alkolik kategorisi, "alkol bağımlıları" ve "alışkanlık gösteren semptomatik aşırı içiciler" arasında bir ayrıma gidilmiştir. Alkol bağımlısının kariyerinde tanımlanan ilk aşama, alkol öncesi semptomatik aşamadır. Jellinek, başlangıçta alkol kullanımının, birey bağımlı olarak sonuçlansın ya da sonuçlanmasın, her zaman sosyal olarak motive edildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, ya alkol bağımlısı ya da semptomatik aşırı içici olma alışkanlığı kazanan kişi, kısa süre sonra, normal sosyal içiciyi karakterize etmeyen, içki içerken bir rahatlama duygusu keşfeder. Yavaş yavaş, bireyin alkole toleransı artar. Ara sıra rahatlamak için içme aşamasından sürekli rahatlamak için içmeye geçer ve birey alkolik durumuna geçer (Weinberg, 2012). Burada önemli nokta bağımlılığa giden ilk aşamanın toplumsal olarak onaylanmasıdır. Birey bu aşamada erkeklik gösterisi, güçlü olma, rahatlama, eğlence ortamında kullanma aşamalarından geçerek alkole karşı tolerans geliştirir ve bağımlı olma yoluna girer. Bu anlamda bağımlılıkta sosyal onay ve toplumsal durumun oldukça etkili olduğu görülmektedir.

2. Makro ve Mikro Yaklaşım

Bağımlılığı sosyolojik olarak incelemeye başladığımızda karşımıza iki temel yaklaşım çıkacaktır: makro ve mikro yaklaşım. Makro yaklaşımda, bireyin eylemleri sınırlıdır. Daha çok aile, eğitim, ekonomi, siyaset, kültür vs. gibi daha geniş kurumlara ve bu kurumların bireyin eylemleri, tutum ve davranışları üzerindeki etkiye odaklanır. Mikro düzeyli yaklaşımda daha çok gündelik hayata, bireye, sosyal çevreye, sosyal ilişkilere odaklanmaktadır. Araştırma grupları çok daha sınırlı ve birey odaklıdır. Bireyin gündelik hayattaki tecrübelerine odaklanır. Makro yaklaşımlar yapısal fonksiyonalist yaklaşım ve çatışma teorisi olarak alınmıştır. Yapısal fonksiyonalizmin içinde birçok yapısalcı çalışmaya yer verilmiş, geçmiş ve güncel yaklaşımlar

tartışılmıştır. Çatışma teorisi içinde ise sistem eleştirisi, Marksizm, eleştirel yaklaşım, eşitsizlik gibi bakış açılarıyla yapılmış çalışmalara yer verilmiştir (Adrian, 2003; Brown, 1931; D. Weinberg, 2011).

Mikro yaklaşımlara örnek olarak ise damgalama, rasyonel seçim teorisi, fenomenoloji, sembolik etkileşimcilik eksenindeki bağımlılık tartışmaları ve çalışmaları derlenmiştir. İki ana akımın savunduğu teoriler ve o teorilere gelen eleştiriler bu başlık altında değerlendirilmiştir. Bu sayede bağımlılığa ilişkin farklı perspektiflerin bir arada olduğu panoramik bir bakış açısı geliştirilmesi amaçlanmıştır.

2.1. Yapısal fonksiyonalist yaklaşım

İkinci Dünya Savaşı sonrası Sosyolojinin 20 yılına etki eden Yapısal işlevselcilik E. Durkheim'den aldığı teorik altyapı ile toplumu birbiriyle uyumlu parçalardan oluşan bir bütün olarak, bir organizma olarak görür. Kültür, norm, gelenek, ekonomi bu organizmanın bileşenleridir ve yapıyı meydana getirir. Birey bu yapı içerisinde hareket eder. Söz konusu teori yapının genellikle uyum, istikrar, toplumsal faydaya yönelik olumlu işlevlerine yönelik atıfta bulunmuştur. (Slattery, 2010). Yapısal işlevselciliğin bağımlılık konusundaki görüşlerine geçmeden önce, selevi olan Emile Durkheim'in toplum, yapı, eylem, sapkınlik gibi görüşleri ve bu görüşlere ilişkin bağımlılık yaklaşımlarını vermek daha açıklayıcı olacaktır.

Durkheim'a göre toplum bir arada bulunabilmek için toplumsal yapıyı üretir ve bu bireysel eylem üzerinde etkilidir. Bireyler yapının kendilerine izin verdiği sınırlar içerisinde özerk varlıklardır. Bu perspektifinden bakıldığında suçun olmaması gerekir. Çünkü toplum, kendisine zarar verecek olanı üretmez. Ancak Durkheim'a göre suçun olmadığı bir toplum yoktur ve toplum tarafından sapkınlik olarak damgalanır. Suçlular toplumdaki öteki kısmını oluşturur. Birey geleneksel toplumda da modern toplumda da kolektife benzemeye çalışır. Bireyin temel amacı diğerlerine benzemektir. Suç ve suçlunun ayıplanması; topluma benzememesi ve öteki olarak konumlandırılmasıdır (Durkheim, 1973). Bu da toplumu bir arada tutan yine işlevsel bir durumdur. Çünkü birey ve toplum ancak ötekinin varlığı ile kendini tanımlayabilir. Toplumda normali belirlemek için anormale, ahlaklıyı tanımlamak için ahlaksız olana ihtiyaç vardır. Diğer yandan öteki, topluma ve toplumun işlevselliğine yönelik bir tehdit olarak algılanır. Bu tehdit uyuşturucu kullanımı gibi belirli davranışların suç sayılması, damgalanması, sapkınlik olarak tanımlanması için zemin oluşturur. Bu sayede bağımlıların hapsedilme ve "toplumun kenarında" olarak sınıflandırılması sağlanır (Kang & Thosuwanchot, 2014). Toplum "kenardakiler" ve "merkezdekiler" olarak ayrılır. Merkezde olanlar kendilerini öteki karşıtlığı üzerinden tanımlar. Çünkü toplum bir arada kalabilmek için karşıtlığı üretmek zorunda hisseder (McIntyre, 2021). Dolayısıyla bağımlılığın ortaya çıkışı da uyuşturucunun kötülenmesi, bağımlının ayıplanması ve cezalandırılması da yine yapının işlevsel tarafını gösteren bir durumdur. Toplum işlevsel olarak kendi içinden çıkan bağımlıyı ayıplar ve ötekileştirir. Bu fonksiyon bağımlılığın toplumun tamamına yayılmasını engellerken toplumu da öteki üzerinden bir arada tutar.

Bağımlılık bir yönüyle toplumun "sınırlarını" çizerek ötekini tanımlarken diğer yandan toplum içinde yeni mekanizmalar üretmektedir. Çünkü toplum ihtiyaçları doğrultusunda kendi kurumlarını üretir. Durkheim'ın işlevselcilik teorisinin bir yönü de, uyuşturucu kullanımının bireyler için çeşitli şekillerde nasıl bir işleve hizmet ettiğini göstermesidir. Uyuşturucu modern toplumun getirdiği stresle başa çıkmak adına bireylere mutluluk hissi verirken, uyuşturucu satıcıları için gelir kaynağı olmaktadır. Bu maddelere karşı alınan tedbirler hukuk sistemi ve güvenlik güçleri için ise bir meslek sağlamaktadır. Kapitalizmin getirdiği aşırı bireyselleşme nedeniyle yalnızlaşan birey, bağımlı gruplarına dahil olarak aidiyet duygusunu da tatmin etmektedir (McNeill & Dawson, 2014; Moore, 1995). Burada temel nokta toplumun kendi içinden çıkan istenmeyen sapkın davranışla mücadele edecek kurumları yine kendisinin üretmesidir. Çünkü bağımlılık, modern toplumdan çıkan modern bir fenomendir.

Birey, kolektif tarafından kuşatılmış ve sınırların belirlenmişse toplum tarafından dışlanan uyuşturucu neden tercih edilir? Birileri uyuşturucuyu tercih ederken aynı toplumda yaşayan diğerleri neden bağımlı olmaz? Durkheim bireysel tercihi ve eylemi reddetmez. Bireyi toplumsal emirlerin kör bir uygulayıcısı olarak görmez. Çünkü insanın iki yönü vardır: hırsları, çıkarları, tutkuları, arzuları barındıran biyolojik yön; ahlaklı olmayı, erdemi emreden toplumsal yön. Birey ancak kişisel arzuları dizginleyip kolektif olana uymayı görev edinirse ahlaklı birey olabilir. Burada bireysel tercih yok sayılmaz. Ancak son derece bireysel olan tercih toplumsal olan tarafından sınırlandırılmıştır (Durkheim, 1973). Örneğin en bireysel eylem olarak tanımlanabilecek intihar dahi toplumsal nedenlere bağlıdır. İntihar Durkheim'in en önemli çalışmalarından biri olmakla birlikte onun yapı- fail ilişkisine yönelik aldığı konumu göstermesi açısından da önemlidir. İntihar gibi en bireysel eylem bile ona göre toplumsal güçlerin bir sonucudur (Durkheim, 2013). Bağımlılık da yavaş bir intihar biçimi şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanlar toplumun kendilerine yüklemiş olduğu standartlara kimi zaman ulaşamazlar. Mutluluk, başarı, zenginlik gibi insanın iyi hissetmesini sağlayan duyguları oluşturacak araçlar çoğu zaman sınırlı olabilir. İstenilen seviyeye ulaşamadığını düşünen birey söz konusu sınırları bağımlılık yapıcı maddelerle aşmayı denemektedir. Bu maddeleri kullanmanın bir süre sonra kendisini öldüreceğini bilmesine rağmen maddeye başlamakta ve devam ettirmektedir. Bu da bir tür intihar olarak kabul edilmektedir (McIntyre, 2021; Moore, 1995).

Durkheim'in perspektifi ve onu temel alan çalışmalar bağımlılığın toplumsal yapı ve işlevsel taraflarını ele almaktadırlar. Toplum bağımlılığı üretirken aynı zamanda onu engelleyecek mekanizmaları da üretmektedir. Bir taraftan kendi içinden çıkan bağımlıları ötekileştirirken diğer yandan kendi varlığının zorunluluk zemini inşa etmektedir. Durkheim'den sonra gelen birçok sosyolog ve ekol onun fikirlerini geliştirip uygulamışlardır. Chicago Üniversitesiyle anılan yapısal işlevselcilik özellikle Durkheimci fikirler üzerine yükselmiştir.

Yapısal işlevselci teori, toplumda meydana gelen eşitsizlik, yoksulluk, suç, bağımlılık, psikolojik hastalıklar gibi olumsuz durumlara yönelik açıklamalarda yetersiz kalması nedeniyle ciddi eleştiri almıştır (Slattey, 2010). Eleştirilerin sonucu olarak yapısalcılığın önemli teorisyenlerinden R. Merton, yapının sadece olumlu işlevler üretmediği aynı zamanda bozuk işlevleri de kapsadığını iddia etmiştir. Bu bozuk işlevleri ise anomi kavramıyla tanımlamıştır. Anomi, toplumun değer verdiği hedefler ile ona ulaşılacak araçlar arasında uyumsuzluğu tanımlamaktadır (Merton, 1938). Ancak burada anomi ve sapkın davranış ilişkisinden önce Merton'un bireyin toplumsal davranış biçimine ilişkin tanımına yer vermek gerekmektedir. Merton'a göre bireyin toplumsal adaptasyonda uyguladığı 5 temel rol vardır. İlki uyumdur (Conformity). Birey toplumsal hedeflere de onlara ulaştıracak araçlara da tam olarak uyum sağlamaktadır. Meşru hedefler ve meşru araçlar kabul edilmiştir. Bu bir toplumu toplum yapan en temel roldür. Burada rekabetçilik korunur ancak rekabet edemeyen oyundan elenir. Bu noktada bireyin 4 ana rolü uyguladığı görülür. Ancak diğer 4 rol bu araçlar ve amaçlar arasındaki uyumsuzluk durumunda ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki yenilikçiliktir. Bireyin meşru hedefleri kabul etmesi ancak araçları kabul etmemesi durumunda yeni araçlar üretmesi durumudur. Hedef meşru, araç gayrimeşrudur. Zengin olmak için yeni dolandırıcılık yöntemlerini keşfetmek örnek olarak verilebilir. İkincisi toplumsal hedeflerin reddedildiği ancak araçların meşru kabul edildiği durumdur. Bu durumda birey zengin olmak amacıyla değil kariyer için çalışır. Üçüncüsü ise hem araçların hem de hedeflerin reddedildiği tükenmişlik halidir. Bu grupta alkolikler, eroin bağımlıları, dışlanmışlar, serseriler yer alır. Toplumsal hedeflerden de araçlardan da vazgeçen bu bireyler, toplum içinde sadece fiziksel olarak var olurlar. Gerçek anlamda topluma karışmaz, toplumsal değerlerle ilişkide olmazlar. Merton bunların gerçek uzaylı olduklarını belirtmektedir (Merton, 1938). Birey anominin getirdiği stresi ortadan kaldırmak ya da yatıştırmak için bağımlılık yapıcı maddelere yönelmektedir. Dördüncü durum düzeni değiştirme isteğiyle sonuçlanan isyan (rebellion) rolüdür.

Araç- amaç uyumsuzluğunun (anomi) bedensel boyutu da söz konusudur. Toplum bedensel hazzı, eğlenceyi, sürekli keyif halinde olmayı idealize etmektedir. Ancak buna ulaşılacak araçlar sınırlıdır. Bireyler alkol, uyuşturucu, keyif verici maddeler aracılığıyla söz konusu arzuları tatmin etmeyi amaçlamaktadırlar. Bu da bağımlılık yapıcı maddelere yönelmeyi arttırmaktadır (Schivelbusch, 2012). Nitekim Horton (1943), anominin alkolizm üzerindeki etkisini incelemiş ve pozitif sonuçlar bulmuştur. Horton'un alkolik bireyler üzerinde yaptığı çalışma 1950 ve 1960'larda toplumsal gruplar üzerine yapılmıştır. Burada yine yüksek alkolizm düzeyine sahip grupların az gelişmiş, sosyal norm eksikliğine sahip gruplar olduğu görülmüştür (Field, 1962). Bu anlamda altsınıfta yer alan dezavantajlı grupların toplumsal yapının getirmiş olduğu huzursuzlukları sarhoş edici maddeler aracılığıyla aşmaya çalıştığı görülmektedir.

Yapısal- işlevselciliğin yapı/fail diyalektiğinde yapıya odaklanan tarafı bir başka durumu temsil etmektedir. Söz konusu teoriye göre, "nesneye özne üzerinde veya bir anlamda yapıya eylem üzerinde bir öncelik tanır ve toplumsal bütünü kendi tekil parçaları (özne) üzerinde egemen konumu vurgulanarak bütünlüğün kapsayıcılığı altında üyelerin davranışları da önemli ölçüde belirlenir" (Giddens, 2005: 174). Bu anlamda yapısal işlevselcilik bağımlılık konusunun bireyden çok yapısal etkenlerin etkili olduğunu iddia eden çalışmalara odaklanır. Yapısalcılara göre bağımlılık yine yapısal nedenler bireyselleşme, yetersiz sosyalleşme, egoizm gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda Yapısal-İşlevselci yaklaşımı temel alan birçok çalışmadan bahsetmek mümkündür (Heim vd., 2001; Lamis & Malone, 2011; McIntyre, 2021; O'Connor, 1978; Reith, 2004; Richman & Dunham, 1976; Skog, 1991).

2.2. Çatışma Teorisi

Yapısal işlevselciliğin Durkheim'in görüşleri üzerinde yükselmesi gibi Çatışma Teorisi de Karl Marx'ın görüşlerinden ilham almaktadır. Marx'a göre insanlık tarihi sınıf çatışmasının tarihidir: Efendi-köle, feodal-köylü, patrisyen-pleb. Her çağ kendi antagonizmasını kendi bağrında yetiştirir. Diyalektik bir yaklaşımla sadece tarihi değerlendirmez, aynı zamanda mevcut durumun ve geleceğin de yine aynı çatışma süreçleriyle şekilleneceğini ileri sürmektedir. Günümüzde mevcut koşullar üretim araçlarına sahip olmak ve olmamak üzere insanları hızla iki ana sınıfa, düşman kutba ayırmaktadır: burjuva-işçi sınıfı. Çatışma bu iki sınıf arasında cereyan edecektir. Bunun yanında üretim araçlarına sahip olmayan herkes işçi sınıfına dahil olamaz. Ancak sınıf bilincine sahip olanlar dahil olabilir. Herhangi bir bilince sahip olmayan kesimi Marx, lümpen proleterya olarak adlandırır. Marx'a göre bu "tehlikeli sınıf", hiçbir şeye sahip olmayan aynı zamanda rüşvetle satın alınmaya son derece müsait, çürümüşlüğü, satılmışlığı, pasifliği temsil eden toplumsal pisliktir (social scum) (Marx, 2011). Uyuşturucu, bu lümpen sınıfının özelliklerindendir. Bunun yanında alkol ve uyuşturucu sadece lümpenleri etkilemez. Aynı zamanda halkı sınıf bilincinden

uzaklaştırması için de, onu uyuşturacak şekilde kullanılır. Alkol ve afyonla amaçlanan şey, uyuşuk, sınıf bilincinden ve mücadeleden yoksun bir sınıf üretmektir (Adrian, 2003). Uyuşturucu maddeler sadece aylak sınıf üretmek için kullanılmaz aynı zamanda ayrımcılık, ırkçılık, dışlama içinde gerekçe oluşturur.

Çatışmacılar psikoaktif maddelerin yasaklanması ve cezai yaptırım uygulanmasının başlangıcının ırkçılık, ayrımcılık, toplumsal alt grupları dışlama ve kontrol altında tutma amacı taşıdığını ileri sürer. Azınlık grupların geleneksel keyif verici maddeleri kullanmalarının kriminalize edilmesi, onlara yönelik zorlayıcı ve dışlayıcı tedbirlerin alınmasını meşru hale getirdiği iddia edilmektedir (Adrian, 2002). Buna örnek olarak da 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarında Amerika ve Kanada'da uygulanan yasaklar örnek olarak verilmektedir.

20. yüzyılın başlarında Amerika'da başlayan alkol yasağının temeli olarak beyaz, Anglosakson, Protestan (WASP) Amerikalıların, İrlandalı ve Alman Katolik göçmenleri içkici, protestan çalışma etiğinden uzak kişiler olarak kodlamaları ve onlara karşı ayrımcılık aracı olarak kullanmaları verilmektedir. Asıl mesele WASP dışında kalan grupların dışlanmasıdır. Benzer şekilde afyon kullanımının yasaklanması Çinli göçmen işçilere karşı beyaz işçileri korumak için çıkarıldığı iddia edilmektedir (Thio, 1998). Amerika afyonu yasaklarken 19. Yüzyılda İngiltere dünyanın en büyük afyon ticaretini yapıyordu. Çin'e afyon verip yerine çay alarak yapılan afyon ticaretinin boyutu oldukça yüksekti. Çin hükümdarı halkını uyuşturduğu gerekçesiyle afyonu yasaklamıştır. Hükümdarın bu hamlesiyle ticari olarak zarara uğrayan İngilizler Çin'e savaş açmıştır. Tarihte Afyon Savaşları olarak geçen bu mücadele sonunda Çin ağır bir yenilgiye uğramış, ülkesinin tamamını bu ticarete açmak zorunda kalmıştır (Robins, 2017). Çatışmacı görüşün vurguladığı gibi bağımlılık yapıcı maddeler zamana, mekana ve gücü elinde bulunduranların çıkarlarına göre değişebilmektedir.

Bağımlılık yapıcı maddeler sadece işçi sınıfının direncini kırmakla kalmaz aynı zamanda toplumdaki güç ilişkilerini de gösterir. Çatışmacı teorisyenlere göre yasalar hiyerarşik yapılanmaya göre farklılık gösterir. Yasa dışı davranış daha yüksek sosyal sınıfa, statüye ve güce sahip biri tarafından yapıldığında yasalar daha hoş görülürken; aynı suçta yoksul, genç, düşük statü sahibi, güçsüz kişiler işlediğinde yasalar daha şiddetli uygulanabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde bir milyondan fazla insan uyuşturucu kullanması sebebiyle cezaevlerinde tutulmaktadır. Bu mahkumların önemli bir kısmı siyahi ve yoksul sınıftan gelmektedir. Erikson (1980) Kanada'daki esrar mahkumları üzerine yaptığı araştırmada esrar kullanmaktan tutuklanma olasılığının yoksul ve gençler arasında çok daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanında ABD başkanı Bill Clinton, Kanada Başbakanı Kim Campell esrar kullandıklarını kamuoyu önünde itiraf etmişler ancak herhangi bir ceza almamışlardır (Adrian, 2003). Benzer şekilde Elon Musk bir radyo programında canlı yayında esrar kullanmış ancak herhangi bir ceza almamıştır. Bir başka araştırma suça ve suçluya yönelik ayrımcılığın kullanılan maddenin türüne göre de değiştiğini göstermektedir. Zenginlerin kullandığı toz kokaine gösterilen tolerans ile daha yoksul sınıfın kullandığı crack kokaine uygulanan şiddetin aynı oranda olmadığı iddia edilmiştir (Inciardi & Kurtz, 2007). Burada geçen çalışmalar ve olaylar, uyuşturucu kullanımına yasaların ve bu yasaları uygulayanların objektif reaksiyon vermediklerini göstermektedir. Bu anlamda toplumdaki güç ilişkilerinin ve bu ilişkiden doğan çatışmanın bağımlılık alanında da kendini gösterdiğini söylemek mümkündür.

Bağımlılık ve sınıf ilişkisinin bir başka yansıması ise bağımlılıkla ilişkili suçlardır. Ekonomik olarak daha üst sınıfta, bağımlılık yapıcı maddelere ulaşımı daha kolay olan bireylerin hırsızlık, gasp, cinayet, torbacılık gibi suçlara karşı daha uzak olduğu iddiası vardır. Alt sınıf maddeyi elde etmek için yeterli kaynağa sahip değildir. Bu nedenle para kazanmak adına diğer suçlara karışır, hapishaneye düşer (Fernandez, 1973).

Uyuşturucuya ilişkin yaptırımların alt sınıflara daha yoğun bir biçimde yönelmesinin bir diğer nedeni bu kişileri yakalamanın ve cezalandırmanın daha kolay olmasıdır. Emniyet, yargı alt sınıflara yönelik başarılı operasyonlar gerçekleştirdiğinde ödül alma olasılığı daha yüksektir. Basit bir sokak baskını, torbacıların yakalanması uzun sürecek bir araştırma gereken, kimi zaman nüfuzlu kişilere de dokunması muhtemel durumlardan daha fazla tercih edilmektedir. Kolay davalar, kolay baskınlar kariyer basamakları açısından daha da kolay kabul edilmektedir. Örneğin Florida Eyalet Polis Birimi, özellikle kamusal alanda reşit olmayanların alkol ve uyuşturucu kullanımına ciddi anlamda engel olmuş ve bu başarısı nedeniyle ödüllendirilmiştir. Ancak aynı birim dönemin Amerikan Başkanı George W. Bush'un yeğeni Florida Valisi Jeb Bush'un kızının uyuşturucu kullanmasına karışmamış, tutuklamayı yapamamıştır. Polis departmanına benzer şekilde medya da kullanılan uyuşturucunun tıbbi yönüne vurgu yapmıştır (Adrian, 2003). Söz konusu olan nüfuzlu kişiler olduğunda toplumdaki güç odakları yargı, emniyet, medya, sağlık sektörü birlikte hareket ederek suçun hafifletilmesinde uğraş verdikleri söylenebilir.

Sağlık sektörünün bağımlılık konusunda güç ve otorite tarafından etkilendiği iddia edilmektedir. Buna yönelik en ilginç örneklerden biri yine Kanada'da İkinci Dünya savaşıdan sonra uygulanan alkollü içecek vergisindeki çifte standarttır. Kanada hükümeti biranın midede daha çok yer kaplayacağı ve bireyin daha fazla alkollü içki tüketemeyeceği gerekçesiyle biranın vergisini diğer alkollü içeceklerle göre daha düşük tutmuştur. Biraya yönelik pozitif ayrımcılığın gerekçesini ise bilimsel tıbbi çalışmalara dayandırmıştır. 1970'lere gelindiğinde bira dahil alkolün hangi türü olursa olsun aşırı kullanımın zararlı olduğu,

bağımlılık yaptığı ileri sürülmüştür. 1990'lara gelindiğinde diğer alkollü içecek üreticileri “alkol alkoldür” mottosuyla vergi eşitliği talep etmiş ve almışlardır (Adrian, 2003). Bu anlamda Çatışmacı görüşe göre hakim sınıf ve tabi sınıf arasındaki asimetrik güç durumu, bağımlılık konusunda da kendisini gösterir. Egemen konumda olanlar hangi maddelerin yasak hangi maddelerin sağlıklı ve hangi maddelerin tıbbi olduğu konusunda görüş bildirirler. Onların bu görüşleri doğrultusunda tıbbi, psikiyatrik, sosyolojik çalışmalar yapılır. Hukuk kuralları bu görüşe göre yapılandırılır. Toplumsal olarak insanlar kimlere bağımlı deneceğini öğrenir ve egemen tanıma uyan kişiler bağımlı olarak damgalanır. Bu damgalanmada göçmenler, siyahiler, sosyoekonomik olarak alt sınıfta bulunanlar öncelikli sıradadır. Kişiler sosyal statülerine göre kriminalize edilir. Egemen konumda bulunan kişiler keyif verici madde kullanırken daha alt sınıfta, sosyal grupta bulunan kişiler bağımlı olarak damgalanır. Alt kategorideki bireyler çok daha çabuk kanun karşısına çıkarken üst sınıf cezai yaptırımlara karşı daha korunaklıdır (Adrian, 2002; Fernandez, 1973; McIntyre, 2021; Moore, 1995; Reith, 2004).

2.3. Rasyonel Seçim Teorisi

Bağımlılık ve rasyonalite bir araya gelmesi muhtemel olmayan iki kavram gibi durmaktadır. Çünkü bağımlılık bireyin düşünme sürecini askıya alan, maddenin mevcut ve gelecekteki zararlarını göz ardı ettiği, kendisi üzerindeki kontrolün zayıfladığı hatta ileri düzey bağımlılıkta ortadan kalktığı bir sürece işaret ettiği bilinen bir durumdur. Bu durumda bağımlılık nasıl olur da rasyonel seçim teorisinin açıklamaya çalıştığı bir fenomen haline gelir?

Söz konusu soruları “rasyonel bağımlılık teorisi” yaklaşımını geliştiren Becker ve Murphy (Becker & Murphy, 1988) de sorar ve konuya açıklık getirmeye çalışırlar. (Becker teorisini ekonomi alanında da uygulayacak ve 1992 yılında Nobel iktisat ödülünü alacaktı). Onlara göre bağımlılık sadece uyuşturucu ya da alkol kullanımını kapsamaz. Alışveriş, yemek, konfor, televizyon gibi günlük hayatta vazgeçmeyi düşünemediğimiz birçok ürün ve hizmet de esasında bir tür bağımlılık örneğidir. Ancak konuyu madde bağımlılığı düzleminde de tartışır. Becker ve Murphy bağımlılık davranışının rasyonel davranışa büyük bir meydan okuma olduğunu farkındadır. Çalışmaları son derece teknik ekonomik terimleri içerir, bireyin rasyonel tüketici olduğu ön kabulüne dayanır (Orphanides & Zervos, 1995). Bağımlı bireyler tıpkı bağımlılık yapmayan tüketim mallarına gösterdikleri refleksi gösterirler. Örneğin faydayı maksimuma çıkarmayı amaçlarlar. Geçmiş tüketimleri ve ürünle (bağımlılık yapıcı madde) ilgili beklentileri mevcut tüketim davranışlarını etkileyecektir. Maddenin ileride fiyatının artacağına yönelik beklentinin, esnekliği arttığını ileri sürerler. Rasyonel bireylerin, gelecekteki olumsuz durumların bilincinde olarak birden uyuşturucuyu bırakma eğilimleri taşıdığını, daha rasyonel kişilerin, daha zayıf iradeliyle göre bağımlılığı sonlandırma eğilimlerinin yüksek olduğunu iddia ederler. Yazarlar bağımlı bireylerin tıpkı bağımlı olmayan kişiler gibi mal, ürün ve hizmetlere benzer tepkiler gösterdiklerini dolayısıyla bağımlılık sürecini de rasyonel tüketici davranışı bağlamında tartışabileceğimiz iddiasını kanıtlamayı amaçlar.

Bağımlılar ödül ve riskleri de göz önünde bulundururlar. Birey madde kullandığı ve kullanmadığı yaşamını düşünür. Davranışın anlık faydasını ve gelecekteki maliyetini karşılaştırır. İleriye dönük tüketim planını hazırlar. Bu artış hızlı olsa da birey bunun bilincindedir (Becker ve Murphy, 1988). Örneğin uyuşturucu madde kullanan birey, eline geçirdiği maddenin tamamını bir anda kullanmaz. Kendisini mevcut yoksunluk durumundan kurtaracak ve keyif verecek düzeyde kullanır. Maddeye karşı ne düzeyde tolerans geliştirdiğinin farkında olarak uygun dozu kendisi belirler. Ancak bağımlılığın ileri düzeyinde yüksek doz aşımından kaynaklı ölümler olabilir (Rogeborg, 2020).

Ödül-ceza ikileminin yanında fayda-maliyet hesabı da yapılır. Birey için içinde bulunduğu aşırı stres, baskı, üzüntü gibi negatif durumlardan kurtulmanın anlık maliyeti, bağımlılığın getireceği uzun süreli maliyete tercih edilir. Mevcut kötü hissetme durumunda kurtulmak ve iyi hissetmek isteyen birey, gelecekte bağımlılığın getireceği durumu hesaba katarak madde kullanımına yönelir. Kişi mevcut stres durumundan kurtulmanın gelecekte bağımlı olmaktan daha tercih edilebilir olduğuna kendisini ikna eder. Kuramcılar gelecek ve şimdinin ödül-maliyet hesabının dikkate alındığını iddia ederler (Vale, 2010).

Peki gerçekte durum böyle midir? Bağımlı bireyler birer tüketici gibi görülebilir mi? Rasyonel seçim teorisi, bağımlı davranışı yöneten mekanizmalara gerçekten çok az yeni içgörü katmış ve hem katı biçimciliği hem de ampirik gerçeklerle tutarsızlığı nedeniyle eleştirilmiştir (West, 2006). Uyuşturucu kullanıcılarının rasyonel seçim yaptıklarına ilişkin iddianın arkasında Becker ve Murphy'nin de bulunduğu Chigao okulunun “tüm tüketici davranışının rasyonel olduğu” iddiasının yattığı tüketici teorisi yatmaktadır. Teori, bağımlı bireylerin de birer tüketici olduğu dolayısıyla tercihlerine saygı gösterilmesi gerektiği gibi bir sonuç doğurur. Bu durum bağımlılıkla mücadele politikalarını olumsuz anlamda etkilemektedir (Rogeborg, 2020). Çünkü bağımlı bireyler tamamen gelecek odaklı maliyet-fayda analistleri değil, ayartmalara karşı genellikle savunmasız aktörlerdir (Weinberg, 2011).

Teori, sosyal politikaları olumsuz etkileyeceği iddiasının yanında teorik olarak da olumsuz eleştirilere maruz kalmıştır. Teorinin gerçeklerden yoksun olduğu; rasyonel tercihlerin haz, arzu üzerinde etkili olduğuna ilişkin inancın geçerli olmadığı

vurgulanmıştır. Ayrıca rasyonel seçim teorisinin bağımlılıkla ilgili görüşlerinin hatalar barındırmadığı tamamen yanlış olduğu iddia edilmiştir. Teorisyenlerin birer iktisatçı olması nedeniyle, bağımlılığa iktisatçı gözüyle baktıklarını ve sorunu gerçek hayattan kopardıkları ifade edilmiştir. Öncelikle bağımlılığa giden süreç rasyonel özellikler sergilese de duygusal, çevresel faktörler zihinsel çarpıtmaya neden olur. Bireyler çarpık bilişsel süreçlerle bağımlılığını sürdürür. Örneğin sigara kullanan biri sigaranın zararlarını gözardı eder, alkolik kişi alkolik olduğunu kabul etmez, kumarbaz şanslı olduğu süreçleri sürekli abartır. Bireyin bağımlılık süreçlerinde sahip olduğu zihin yapısı sağlıklı bir biçimde işlememektedir (Elster, 1997; Gorski & Miller, 1991). Bu anlamda rasyonel süreçlerden bahsedebilmek için rasyonel bireylerin olması gerekir. Bağımlılık yapıcı maddelerin en önemli özelliği zihin yapısını tahrip etmesi, bireylerin düşünce ve davranışlarındaki özerkliği zayıflatmasıdır. Dolayısıyla bağımlıların rasyonel seçimler yaptığını söylemek zorlaşmaktadır.

Bağımlıların bağımlılık süreçlerinin rasyonel temellerine yönelik eleştirilerin yanında, teori kişinin neden bağımlılık yapıcı ürünlere başladığına ilişkin tatmin edici cevaplar da verememektedir. Travma yaşayan birçok kişi spor yaparak, kültürel faaliyetlere katılarak, sanatla vs. uğraşarak travmanın etkilerini azaltmaya çalışır. Ancak bazıları maddeye yönelir. Bu bazıların maddeye yönelten neden nedir? İkinci olarak model pişmanlığı kabul etmemektedir. Yaşadıkları travmayı azaltmak için tüketim sermayesini kullanan kişiler neden bağımlılıktan kurtulup yeni bir hayata başlamak isterler? Modele göre buna net bir cevap verilemez. Üçüncü olarak madde kullanımı azaldıkça alınan hazzın azalması ve sıfır tüketime doğru gitmesi zorunlu bir sonuçtur. Ancak gerçek hayatta madde kullanımının bu şekilde kolayca bırakılamadığını gözlemlemek zor değildir (Vale, 2010). Sadece teorik düzlemde matematiksel sonuçlara göre bireyin maddeyi kolayca bırakması ya da madde kullanımından pişman olmaması ya da maddeye hiç başlamaması gerekir. Ancak gerçek hayatta bunların olamayacağını söylemek için elimizde yeteri kadar örnek bulunduğunu söylemek mümkündür. Teori bağımlılığı açıklamada, tedavide ve tanımlamada her ne kadar kusurlu olsa da, farklı bakış açıları oluşturarak tartışmaya zenginlik kattığı söylenebilir.

2.4. Sembolik Etkileşimcilik

Geleneksel sosyoloji toplum yapısına ve bu yapının toplumsal davranışı etkileme biçimine odaklanır. Durkheim'e ve ondan ilham alan yapısal işlevselci modele göre toplum, bağımsız bir yapı, bir organizmadır. Marksizm ise toplumun ve toplumsal değişimin temelinde sınıf mücadelesini görür. Görüleceği üzere her iki ana yaklaşım da makro ölçekli kurumlara ilgilendirir, bireysellik oldukça kısıtlıdır. Bu noktada bir itirazla ortaya çıkan sembolik etkileşimcilik, ana sosyoloji kuramlarının ihmal ettiğini düşündüğü bireye ve onun gündelik hayatına odaklanmaktadır (Slattery, 2010).

Toplumun mikro boyutlarına, gündelik yaşantıya, içinde yaşanan dünyaya, insanların semboller aracılığıyla nasıl iletişim kurduklarına odaklanan sembolik etkileşimcilik; toplumu içeriden, bizzat bireyin gözünden anlamak ve yorumlamak ister. Sembolik etkileşimci düşüncenin kurucusu sayılabilecek G. Herbert Mead'e göre insanın düşüncesi, eylemleri toplumsaldır ve toplumsal etkileşimle oluşmaktadır. Her toplumsal etkileşim ise sembollerin alınması, yorumlanması ve geri dönüşüyle oluşur. Toplumsal etkileşimin temelinde sembolik etkileşim vardır. bireylerin anlam vermesinin dışında hiç bir nesnenin, duygunun, davranışın anlamı yoktur. Dolayısıyla paylaşılan anlamlar olmadan, semboller olmadan ne bir etkileşim ne de bir insan toplumu var olmayacaktır (Slattery 2010). İnsan, toplumsal etkileşim tarafından şekillendirilmiş düşünme kapasitesi ile donanmıştır. Bu düşünme kapasitesi sembollere anlam vererek insana özgü eylem ve etkileşim yürütmeye imkan tanır. Eylem ve etkileşim arasında kuvvetli bir bağ vardır ve iç içe geçmiş kalıplardan oluşur. Bu kalıplar toplumları meydana getirir (Ritzer & Stepnisky, 2014). Görüleceği üzere toplum sembollerden, semboller etkileşimden meydana gelir. Herhangi bir sembolün anlamlı olabilmesi onun muhatabı olmasını zorunlu kılar. Örneğin üzerinde çeşitli işaretler olan kağıt parçasının değerli bir para olarak kabul edilmesi ancak karşılıklı etkileşimle mümkündür.

Howard Becker, (1953) "Esrar Kullanıcısı Olmak" isimli çalışması bağımlılık çalışmalarını alanını uzun süre domine etmiştir. Çalışma temel olarak bağımlılığın sosyal etkileşim yoluyla nasıl gerçekleştiğine odaklanır. Bu etkileşim o derecede önemlidir ki esrar kullanıcıları "kafalarının güzel" olduğunu ancak "diğerleriyle" olan ilişkilerinden öğrenirler. Becker "fırsat bulduğunda esrar içen" tipin gelişmesinin üç aşamada gerçekleştiğini belirtir. İlk olarak kullanıcı esrarın nasıl zevk alınarak içilmesi gerektiğini öğrenir. Her uyuşturucunun kendine has teknikleri vardır. Bu teknikler uygulanmadan yeterince haz alınamaz. İkinci olarak esrardan zevk aldığını hissetmelidir. Üçüncü aşama ise bu "kafası güzel" halin zevkli olduğunu düşünmesi gerekir (Becker, 2015). Birey, esrar kullanımını esrar ortamından öğrenir. Bu ortamda kendinden geçilir ve daha sonra bu "kafası güzel olma hali" uzun süre zevkli bir durum olarak diğerleriyle paylaşılır. Becker'e göre bu bir sosyal öğrenme sürecidir. Bu süreç olmadan birey esrardan zevk almaz, esrar bağımlısı olma durumu kolay kolay gerçekleşmez.

Yapılan araştırmalar gençlerin uyuşturucuya başlamada çevresel faktörlerin oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Okul çağındaki gençlerle yapılan bir araştırma gençlerin uyuşturucuya başlamada çevrelerinden yüksek düzeyde etkilendiklerini göstermiştir. İlk kez uyuşturucuya başlayan bireyler, mahallelerinde, okullarında, sosyal ortamlarında uyuşturucunun nasıl kullanıldığını öğrenir. Uyuşturucuya yüklenen sembolik anlamları kavrar ve benimser (Dembo,

Schmeidler, vd., 1985). Daha açık bir ifadeyle çevresinde uyuşturucu görmeyen birinin uyuşturucu maddelerine yönelmesi beklenemez. Çevresinden gördüğü uyuşturucu ile ilgili semboller, bireyin anlam dünyasında bir yer edinir. Bu yer olumlu ya da olumsuz olabilir. Genellikle uyuşturucunun kullanımı kafanın güzel olması, belalı olma, korkulan bir tipe dönüşme sembollerini taşıdığı söylenebilir. Bu tür sembollerin statü kabul edildiği sosyo-kültürel ortamlarda, birey bu sembolleri edinmeyi amaçlayabilir. Bu durum hem çevrenin hem de bireyin sembollerle olan ilişkisini ve etkileşimini ortaya koyması açısından önemli sayılabilir. Nitekim Dembo ve arkadaşlarının (1985) yapmış olduğu bir diğer araştırmada uyuşturucu kullanan kişilerin imajının sokak kültüründe genellikle olumlu olduğu yönündedir. Varoş semtlerde yaşayan gençler uyuşturucuya bir çeteye üye olmak, arkadaş ortamı oluşturmak, sokak kültürüne katılmak için pozitif anlamlar yüklemekte ve uyuşturucuyla ilk tanışmalarında bu faktörlerin etkili olduğunu göstermektedir.

Söz konusu gruplar uyuşturucuya başlamada etkili olduğu gibi aynı zamanda uyuşturucu bağımlılığının tedavisinde de oldukça önemli bileşenlerdir. (Battjes 1984)'in sembolik etkileşimci teoriyi temel alarak önerdiği bağımlılık tedavisi aşamalarında bireyin uyuşturucu bağımlılığından kurtulması için bulunduğu sosyal ortamı değiştirmesi en önemli aşamalardan biri olarak kabul edilir. Birey önceki gruplardan edindiği olumsuz sembolleri, yeni çevreden edineceği bağımlılık karşıtı olumlu sembollerle takas eder. Bu sayede bağımlılığa karşı ilk ve en etkili yola başlamış olur (Battjes, 1984).

2.5. Damga Teorisi

En özet ifadeyle damgalama, sosyal açıdan tamamen kabul görme durumunu yitirmeyi ifade etmektedir. Damgalama teorisi genel sosyoloji teorisi içinde gündelik hayata, bireylere, sembollere ve bireysel etkileşime odaklanan bir yaklaşımı içerir. 1960- 70 yılları arasında sosyoloji geleneği içinde oldukça etkin bir yere sahip olduğu söylenebilecek Erving Goffman, damga teorisiyle, dışlanmış insanların gündelik hayatlarına ve “normal” insanlarla etkileşimlerine odaklanmıştır. Goffman (2014), üç tür damgadan söz eder: ilk olarak bedensel deformasyonlar, bozukluklardan kaynaklanan damgadır. Bu tür damga ilk bakışta görülebilecek türden damgalardır. Engelli olma, yara izleri, dövme vs. bu tür içinde değerlendirilir. İkincisi gözle görülemeyen daha niteliksel damga türleridir. Zayıf irade, sapkınlık, ahlaksızlık gibi bireysel karakter bozukluklarını içerir ve bu dışarıdan ilk bakışta görülmez. Bağımlılık, alkolizm, hapis yatmak, psikopatlık bu sınıf içinde değerlendirilir. Son olarak üçüncü tür damga ırk, ulus, etnisite gibi etnolojik damgalardır.

Damga teorisi, bağımlı olma durumunu fizyolojik etkilerinden çok toplumsal düzeyde inceler. Birey bağımlı olarak önce damgalanır. Çevresi, sosyal dünya madde kullanan bireyi bağımlı olduğuna ikna eder ve bağımlılık davranışına uymasını bekler. Damgalanma sosyal bir süreçtir ve etkileşimden doğmaktadır. Damgaya anlamını veren toplumsal ilişkiler, bireysel etkileşimdir. Toplum bireye bağımlı olduğunu hatırlatırken birey de özbenliğinde utanç duymaya başlar ve kendini bağımlı olarak görmeye başlar. Bu durum sosyal olarak bağımlılığın tanımlanması ve bireysel olarak utanç duyma, bağımlı olmanın ikili mekanizmasıdır denilebilir. Matthews (2019) bu durumu self-damgalama olarak tanımlamıştır.

Damgalanan bireyler bu durumdan rahatsızlık duymayabilirler. Goffman (2014) burada utanmaz serserileri, çingeneleri, Ortodoks Yahudileri örnek olarak vermiştir. Bu tipler damgalanmaktan çekinmez, herhangi bir hoşnutsuzluk duymazlar. Bunun yanında bir grup içinde olumsuz karşılanabilecek sembol, diğer grupta statü sağlayabilir (Goffman, 2014). Örneğin bağımlılar içinde uzun yıllar bağımlı olmak, çok içebilmek ya da yüksek doz kullanabilmek hiyerarşik olarak bağımlıyı yukarıya taşıyabilir. Ya da yukarıdaki çalışmalarda vurgulandığı gibi bağımlı olmak belalı olmak, bir çeteye üye olmak, korkulan bir kişiye dönüşmek anlamlarına geleceğinden tercih sebebi de olabilmektedir (Dembo, Burgos, vd. 1985).

Goffman'ın sınıflandırdığı üç tür damga durumu, aynı anda da bulunabilmektedir. Örneğin ırk temelli damgalanmayla (3. tür) bağımlılıktan kaynaklanan damgalanma (2. Tür) üst üste binebilmektedir. Mendoza ve arkadaşlarının (2019) yaptığı araştırmada Amerika'da uygulanan bağımlılık tanımlamaları ve tedavilerini ele almışlardır. 19. yüzyıldan bu yana iktidarın beyazlara yönelik bağımlılık tutumu ile diğer etnik kökene ait olanlara yönelik davranışlarının aynı olmadığı iddia edilmektedir. Beyaz olanlar bağımlılık tedavisi görüp hasta olarak tanımlanırken Afro-Amerikalılar tedavi görmekten çok bağımlı/suçlu olarak tanımlanmıştır. Daha açık ifadeyle beyazlar için bağımlılık tıbbileştirilirken diğer gruplar için kriminalize edilmiştir denilebilir. Bu durum bağımlılık konusunda damganın sınıfsal ve ırksal duruma bağlı olarak farklı düzeylerde işlediğini ortaya koyar niteliktedir.

2.6. Fenomenoloji

Fenomenolojik sosyoloji toplumsal dünyanın “yaşam dünyası” üzerine odaklanır. Bu öznelerarası bir dünyadır. Bireyler eylemleriyle bu dünyayı üretirken aynı zamanda söz konusu dünyanın da sınırlarına tabidirler. Bireyler bir yandan toplumsal gerçekliği inşaa ederken diğer yandan kendilerinden öncekilerin kurduğu yapıyla diyalektik bir ilişki içine girerler. Fenomenolojik sosyolojinin kurucusu kabul edilen Alfred Schütz, bu diyalektik ilişkiyle ilgilenmiştir (Ritzer & Stepnisky, 2014). Fenomenolojik sosyolojinin bağımlılıkla ilgisi bu temel üzerine yükselmektedir.

Bağımlılık kavramı sadece bağımlı olanlar tarafından mı oluşturulur? Bağımlılık dediğimizde aklımıza bağımlı insanlar gelir. Peki bunların bağımlı olduğunu nasıl anlarız, sadece bağımlı olanlara bakarak mı bağımlı tanımı yaparız? Fenomenoloji, bağımlılık kavramının kendisine odaklanmayı amaçlar. Çünkü fenomenolojinin ana fikirlerinden biri bir bireyin yaptığı şeyi neden yaptığını ancak onun dünyasını nasıl gördüğünü anlarsak anlayabileceğimizdir (Weinberg, Falk ve Falk, 2019). Bu nedenle fenomenologlar bağımlılık fenomenini uzmanlardan, bağımlılardan, araştırmacılardan ayırarak onun asıl doğasına odaklanmayı amaçladığını iddia etmektedir. Bir diğer anlamıyla bağımlılığı paranteze alarak anlamayı amaçlamaktadır. Fenomenologlara göre bağımlılık, sadece bağımlılardan doğan bir kavram değildir. Bağımlılık sosyal, kültürel, bilimsel, uzman çevreler tarafından inşa edilmektedir (Copoeru, 2014; Schalow, 2017). Biz bu tanımları kullanarak bağımlılığı anlar ve anlamlandırırız. Fenomenoloji bu anlamlandırma şemalarını kırmayı amaçlar. Bu nedenle fenomenoloji hem bağımlılığı hem de bağımlılığın anlamını kazandığı çerçeveyi yeniden tanımlamayı amaçlar.

Fenomenoloji felsefe ve sosyolojinin önemli kesişme alanlarından biridir. Felsefi teorilerin sosyolojik yöntemle toplumsal olguları anlamak için kullanılması alışlagelmiş bir durum olabilir. Fenomenologların bir kısmı bağımlılık meselesini fenomenolojik perspektif içinde tartışmak için Heidegerci kavramları kullanmayı önermektedirler. Heideger'e göre gündelik hayatın, alışkanlıkların diktatöryel doğasına çoğu insan bağımlıdır. Bu anlamda bağımlılığı sadece uyuşturucu madde kullananlarla sınırlamaz, daha geniş perspektiften alarak var olma bilincinin gelişmesine engel olan tüm gündelik hayatı da içine almayı amaçlar. Birey varlığının farkına varabilmesi için inzivaya çekilmeli, iç dünyasına dönmeli, varlığının farkına varmasına engel olacak her türlü gündelik pratiği terk etmelidir (Copoeru, 2014; Duyndam, 2009). Bu anlamda bağımlılık, bireyin olmazsa olmazlarından biridir denilebilir.

Bu durumda gündelik hayatın pratikleri, olmazsa olmazlarımız da bir tür bağımlılıksa; bağımlılık yapıcı maddelerin neden olduğu bağımlılık nedir? Fenomenoloji için uyuşturucu, alkol, kumar gibi bağımlılıklarla; haz verici tüm gündelik alışkanlıklar aynı mıdır? Bu sorulara fenomenologlar bağımlılığın özne üzerindeki kısıtlayıcı etkisiyle cevap vermektedir. Öznenin göreceli bağımsızlığından farklı olarak bağımlı, bağımlısı olduğu nesneye (uyuşturucu, alkol, kumar vb.) karşı denetimini yitirmiş, tamamen bağımlı hale gelmiştir. Çevresi onu bu bağımlılıktan kurtarmayı amaçlar. Yaptığı şeyden hoşlanan, haz almak için eyleyen kişinin aksine bağımlının hiçbir bağımsızlığı kalmamıştır (Duyndam, 2009). Arkadaşlarla buluşma, gündelik hayatın özlenen hazzının dışında bağımlılık yapıcı madde hazzın da önüne geçebilmektedir. Birey bir süre sonra haz almanın dışında yoksunluk sendromunu ortadan kaldırmak için madde kullanmaktadır.

Bağımlılığa yönelik fenomenolojik analizlerden biri de Schalow (2017)'un yaklaşımıdır. Schalow, bağımlılığı fetiş/fantezi olarak tanımlamaktadır. Heideger, Kant gibi filozofların fanteziye yükledikleri anlamı bağımlılık düzeyinde tartışmaktadır. Bireyin belirli cinsel uyarılara sabitlenme potansiyelinin bağımlılık yapıcı maddeye yöneldiği iddiası önemlidir. Bağımlılık yapıcı madde bir fetiş nesnesine dönüşür. Birey bu fetiş nesnesine yönelik fantezi geliştirir. Ancak bu fantezi her türlü varoluşsal gerekçenin bir nesneye yani bağımlılık nesnesine yüklenmesidir. Birey bu nesneye kancaya tutulur gibi tutulur. Dolayısıyla bağımlılık yapıcı madde birey için karşı konulamaz bir hale gelir (Schalow, 2017).

Bunun da temelinde gösterişçi tüketimin doğası yatmaktadır. İnsanın arzuları tüketim maddelerine yönlendirilerek kırılır, yönlendirilir. Bu kırılma bağımlı olunacak "şeylerin" çoğalmasıyla daha derin hale gelir, bağımlı olma durumu kolaylaşarak yaygınlaşır. Çünkü bağımlılık maddesi bir fetişe dönüştürülmüştür. Burada yazar fetiş Freudcu değil Marxçı anlamda kullanmaktadır. Marx (2016), metanın kendisinin hiçbir şekilde esrarengiz yanı bulunmayan basit bir şey olduğunu belirtir. Metaları esrarengiz hale getiren onların nitelikleri değil, toplumsal ilişki içinde yüklenen anlamlarıdır. İnsanların kendi emeklerinin toplumsal niteliğinin emek ürünlerinin nesnel niteliği haline gelmesi ve bunun toplumsal ilişkiyle nesneler arası görünmez bir ilişki biçimine geçmesidir. Bir anlamda ilişki kopması ve yeni bir ilişki biçimi ikame edilmesidir. Bu ilişki (şeyler arasındaki) hayalidir. İki fiziksel nesne arasındaki ilişki değildir. "ilişkinin ters yüz edilmesi... şeyin kişileşmesi, kişinin şeyleşmesidir" (Marx, 2016). Bir nesnenin fetişe dönüşmesi, asli anlamının dışında o nesneye ilişkisel anlam yüklenmesiyle meydana gelmektedir. Bir tüketim ürününe karşı konulmaz arzu duyan bir tüketici, ürünün faydasına değil toplumsal ilişki biçimine tutulmuştur. Örneğin aynı ürünün meşhur bir markayla ya da markasız olarak satışa sunulduğu durumlarda birey, daha yüksek maliyete rağmen markalı olanı tercih edebilmektedir. Burada bireyin iradesinin bir anlamda tüketim kültürü tarafından kısıtlanmış bir biçimde olduğunu söylemek mümkündür.

Tüketim fetişleriyle bu kadar kuşatılan birey doğal olarak bağımlılık yapıcı maddelere yönelik daha savunmasız hale gelebilir. Çünkü birey, fetiş bağımlılığı yoluyla bireyselliğinden yoksun bırakılmıştır. Bu arada bağımlılığın bireysel bir seçim olduğu konusu göz ardı edilmez. Ancak bireyselliğin de "yönlendirilebildiği" gerçeği de bu bireyselliğe dahil edilmektedir. Elbette bağımlılık kişisel bir krizdir ve bireysel "seçimler"i gerektirir (Schalow, 2017). Bireysellik ifadesi fenomenolojik yaklaşımın doğası açısından önemlidir. Yazar Kant, Heideger gibi düşünürlere atıf yaparken Marx gibi failliğin daha flu olduğu düşünürlerle de değinmekten çekinmemiştir. Buradaki amacının bağımlılığın bireysel doğasının toplumsal etkilerle olan

ilişkisini açığa çıkarmak olduğu söylenebilir.

Fenomenoloji toplumsal yapıdan çok bireysel eyleme atıfta bulunuyorsa bu ifadeler fazlasıyla yapısalcı değil midir? Fenomenolojiye göre bireyin eylemi toplumsal olarak etkilense de bireyin kontrolünde gerçekleşir. Çünkü birey her ne kadar dış dünyadan etkilense de sergilediği eylemi kendisinin başlattığını bilir, eyleme bir sahiplik duygusu eşlik eder. Birey sadece bu sahiplik duygusu değil, eylemin sorumluluğunun da alındığını ima etmektedir. Birey davranışı “başlattığı” gibi davranışın etkisinin de sorumluluğunu alır. Kişi, hem davranışın öz faili hem de sonucundan etkilenen pasif öznesidir. Birey her ne kadar tamamen özgür olmasa da eylemleri üzerinde karara sahip olarak kendini inşa etmektedir. Bağımlılık, aktörün başkasının etkisi altına girerek kendini tayin etme sürecinin zayıflaması olarak tanımlanmaktadır. Bağımlılık durumunda bu başka biri, “bireyin yabancılaşmış” kendisi olabilir ve bu da bireyde karmaşaya neden olmaktadır (Schlimme, 2010).

Bağımlılık yapıcı madde, bireyin kendi üzerinde karar verme yetkisini önemli ölçüde zarara uğratmaktadır. Maddenin etkisi bir anlamda benliğin duvarlarını aşarak içeride yeni bir ben inşa eder. Elde ettiği verilerde bağımlı kişiler, madde kullanma, ona ulaşma anlarında içlerinde yabancı bir kişinin onları zorladığını, kararı o yabancının verdiğini ifade etmişlerdir. Bazen durum tamamen bireyin kontrolünden çıkabilir. Birey kendi olarak bağımlılık yapıcı maddeyi tüketmemeyi arzulasa da, kendisi dışında bulunan zorlayıcı buna müsaade etmez. Yapılan birçok araştırma bu duruma işaret etmektedir (Henden, 2018, 2018; Mele, 1996; Moskalewicz, 2016; Schlimme, 2010; Snoek, 2023; Taipale, 2017) Burada açıkça bireyin fail olma durumunun bağımlılık nedeniyle krize uğradığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak fenomenoglar bağımlılığı bireyin kendisinin farkına varmasına, öznenin kendi özüne ilişkin yolculuğuna engel olan tüm durumları kapsar. Ancak uyuşturucu maddelerin neden olduğu bağımlılığı, bireyin benliğini parçaladığı, sorumluluğunu elinden aldığı, seçme şansını ortadan kaldırdığı gerekçesiyle madde bağımlılığını ayrı bir kategori olarak tartışır (Copoeru, 2014; Moskalewicz, 2016; Schlaw, 2017; Schlimme, 2010).

Sonuç

Sosyoloji toplumu daha iyi anlamamıza yardımcı olması beklenen bir disiplindir. Tarihi ve güncel sorunlar sosyoloji perspektifinden bakıldığında daha anlaşılır olabilmektedir. Bağımlılığın, günümüz dünyası için en önemli sorunların başında geldiği söylenebilir. Sosyoloji bağımlılık konusunda kimya, biyoloji, farmakoloji ve psikiyatri gibi bilim dallarının ardından konuya dahil olmuştur. Çünkü bağımlılık salt kimyasal/biyolojik/farmakolojik bir süreç değildir. Bağımlılığın gelişimi, büyük ölçüde, belirli bir kültüre hakim olan ve popüler kültür ve medyada sunulma biçimleriyle daha da şişirilen güçlü sosyal süreçlerden etkilenir (Blake, 2007; Carter, 2007; Grist, 2007; Sulkunen, 2007; Kovac, 2015).

Bağımlılık sosyolojisi adındaki ilk çalışmanın 1931 yılında yapılmış olması, sosyolojinin kurucu ilkleri sayılan teorisyenlerin konuyla alakalı doğrudan bir çalışmaları olmadığını göstermektedir. Sosyolojinin bağımlılığa ciddi anlamda yönelmesinin II. Dünya Savaşı sonrasında olduğu bilinmektedir. Bu tarihten itibaren R. Merton, H. Becker, E. Goffman gibi dönemin ünlü simalarının bir şekilde bağımlılık konusuna değindikleri görülmektedir. Bunda o dönemde alkolün yanında bağımlılık yapıcı uyuşturucu maddelerin yaygınlaşmış olması da bir neden olabilir.

Günümüzde bağımlılık konusunda araştırmalar yapılmaktadır. Bağımlılık sosyolojisinin tamamen özerk bir alan olduğunu söylemek için henüz erken olabilir. Ancak sorunun küresel çapta artması ve toplumsal yönün bağımlılığı anlama konusunda ihmal edilmemesi gerektiği anlaşılmıştır. İlerleyen dönemlerde bağımlılık sosyolojisinin daha da gelişeceği öngörülebilir.

Kaynakça

- Adrian, M. (2002). A Critical Perspective on Cross-Cultural Contexts for Addiction and Multiculturalism: Their Meanings and Implications in the Substance Use Field*. *Substance Use & Misuse*, 37(8-10), 853-900. <https://doi.org/10.1081/JA-120004157>
- Adrian, M. (2003). How Can Sociological Theory Help Our Understanding of Addictions?#. *Substance use & misuse*, 38, 1385-1423. <https://doi.org/10.1081/JA-120023391>
- American Psychiatric Association. (2013). *DSM-5: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed.)*. American Psychiatric Publishing.
- Battjes, R. J. (1984). Symbolic interaction theory: A perspective on drug abuse and its treatment. *The International Journal of the Addictions*, 19(6), 675-688. <https://doi.org/10.3109/10826088409057214>
- Becker, G. S., & Murphy, K. M. (1988). A Theory of Rational Addiction. *Journal of Political Economy*, 96(4), 675-700. <https://doi.org/10.1086/261558>
- Becker, H. S. (1953). Becoming a marihuana user. *American journal of Sociology*, 59(3), 235-242.
- Bergeron, H. (2001). Drug Addiction: Sociological Aspects. İçinde N. J. Smelser & P. B. Baltes (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (ss. 3852-3856). Pergamon. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/01871-4>
- Booth, B. M., Curran, G., Han, X., Wright, P., Frith, S., Leukefeld, C., Falck, R., & Carlson, R. G. (2010). Longitudinal Relationship Between Psychological Distress and Multiple Substance Use: Results From a Three-Year Multisite Natural-History Study of Rural Stimulant Users. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 71(2), 258-267. <https://doi.org/10.15288/jsad.2010.71.258>
- Brown, L. G. (1931). The Sociological Implications of Drug Addictions. *The Journal of Educational Sociology*, 4(6), 358-369. <https://doi.org/10.2307/2961617>
- Collins, A. F. (1996). The pathological gambler and the government of gambling. *History of the Human Sciences*, 9(3), 69-100. <https://doi.org/10.1177/095269519600900304>
- Copoeru, I. (2014). Understanding Addiction: A Threefold Phenomenological Approach. *Human Studies*, 37(3), 335-349. <https://doi.org/10.1007/s10746-013-9307-8>
- Dembo, R., Burgos, W., Schmeidler, J., Farrow, D., & Allen, N. (1985). A Causal Analysis of Early Drug Involvement in Three Inner-City Neighborhood Settings. *International Journal of the Addictions*, 20(8), 1213-1237. <https://doi.org/10.3109/10826088509056360>
- Dembo, R., Schmeidler, J., Taylor, R., & Burgos, W. (1985). Environmental Setting and Early Drug Involvement among Inner-City Junior High School Youths. *International Journal of the Addictions*, 20(8), 1239-1255. <https://doi.org/10.3109/10826088509056361>
- Duman, H., & Ozkara, B. Y. (2021). The impact of social identity on online game addiction: The mediating role of the fear of missing out (FoMO) and the moderating role of the need to belong. *Current Psychology*, 40(9), 4571-4580. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00392-w>
- Durkheim, E. (1973). *On Morality and society* (R. B. Bellah, Ed.). The university of chicago press.
- Durkheim, E. (2013). *Suicide*. Snowballpublishing.
- Duyndam, J. (2009). Sincerely me. Enjoyment and the truth of hedonism. İçinde B. Hofmeyr (Ed.), *Radical passivity: Rethinking ethical agency in Levinas*. Springer.
- Elster, J. (1997). More than Enough. *The University of Chicago Law Review*, 64(2), 749-764. <https://doi.org/10.2307/1600295>
- Erickson, P. G. (1980). Cannabis Criminals—The Social Effects of Punishment on Drug Users | Office of Justice Programs. *Addiction Research Foundation*. Toronto. <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/cannabis-criminals-social-effects-punishment-drug-users>
- Fernandez, R. A. (1973). The Problem of Heroin Addiction and Radical Political Economy. *The American Economic Review*, 63(2),

257-262.

- Field, P. B. (1962). *A new cross-cultural study of drunkenness*. 48-74.
- Gorski, T. T., & Miller, M. (1991). *Understanding addictive disease: A tool for preventing relapse*. Herald House/Independent Press.
- Goffman, E. (2014). Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar. Çev: S. N. Ağırnaslı. Heretik Yayıncılık.
- Hammersley, R. (2018). Sociology of Addiction. İçinde *The Routledge Handbook of Philosophy and Science of Addiction*. Routledge.
- Heim, D., Davies, J. B., Cheyne, B., & Smallwood, J. (2001). Addiction as a functional representation. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 11(1), 57-62. <https://doi.org/10.1002/casp.575>
- Henden, E. (2018). Addiction as a disorder of self-control. İçinde H. Pickard & S. H. Ahmed (Ed.), *The Routledge Handbook of Philosophy and Science of Addiction*. Routledge.
- Horton, D. (1943). The functions of alcohol in primitive societies: A cross-cultural study. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 4, 199-320.
- Inciardi, J., & Kurtz, S. (2007). African Americans, Crack, and the Federal Sentencing Guidelines. İçinde J. Inciardi & K. McElrath (Ed.), *American Drug Scene: An Anthology* (ss. 252-263). Oxford University Press. https://nsuworks.nova.edu/shss_facbooks/75
- Irvine, J. M. (2015). Regulated Passions The Invention of Inhibited Sexual Desire and Sex Addiction. İçinde R. Granfield & C. Reinarman (Ed.), *Expanding addiction: Critical essays* (1 Edition). Routledge, Taylor & Francis Group.
- Jellinek, E. M. (1943). The alcohol problem: formulations and attitudes. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 4(3), 446-461.
- Jellinek, E. M. (1962). "Phases of alcohol addiction." Pp. 356-368 in David J. Pittman and Charles R. Snyder (eds.) *Society Culture and Drinking Patterns*. Carbondale (IL): Southern Illinois University Press.
- Kang, E., & Thosuwanhot, N. (2014). An Application of Durkheim's Four Categories of Suicide to Organizational Crimes. *Deviant Behavior*, 38, 493-513.
- Kovac, V. B. (2015). The More the Merrier A Multi-Sourced Model of Addiction. İçinde R. Granfield & C. Reinarman (Ed.), *Expanding addiction: Critical essays* (1 Edition, ss. 296-313). Routledge, Taylor & Francis Group.
- Lamis, D. A., & Malone, P. S. (2011). Alcohol-Related Problems and Risk of Suicide among College Students: The Mediating Roles of Belongingness and Burdensomeness: Alcohol-Related Problems and SuicideRisk. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 41(5), 543-553. <https://doi.org/10.1111/j.1943-278X.2011.00052.x>
- Levine, H. G. (1985). The discovery of addiction: Changing conceptions of habitual drunkenness in America. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 2(1), 43-57. [https://doi.org/10.1016/0740-5472\(85\)90022-4](https://doi.org/10.1016/0740-5472(85)90022-4)
- Marx, K. (2011). *Kapital. Cilt 1: Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi; 1. Cilt Sermayenin Üretim Süreci* (M. Selik & N. Satlıgan, Çev.; 1. bas). Yordam Yayınları.
- Matthews, S. (2019). Self-Stigma and Addiction. İçinde J. D. Avery & J. J. Avery (Ed.), *The Stigma of Addiction: An Essential Guide* (ss. 5-32). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02580-9_2
- McIntyre, S. (2021). The (Capitalist) making of an addict: A Marxian and Durkheimian perspective on modern manifestations of addiction. *International Journal of Sociology and Anthropology*, 13(4), 135-141. <https://doi.org/10.5897/IJSA2021.0929>
- McNeill, F., & Dawson, M. (2014). SOCIAL SOLIDARITY, PENAL EVOLUTION AND PROBATION. *British Journal of Criminology*, 54(5), 892-907.
- Mele, A. R. (1996). Addiction and Self-Control. *Behavior and Philosophy*, 24(2), 99-117.
- Mendoza, S., Hatcher, A. E., & Hansen, H. (2019). Race, Stigma, and Addiction. İçinde J. D. Avery & J. J. Avery (Ed.), *The Stigma of Addiction: An Essential Guide* (ss. 131-152). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02580-9_8
- Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672-682. <https://doi.org/10.2307/2084686>
- Moore, S. (1995). Adolescent Black Males" Drug Trafficking and Addiction: Three Theoretical Perspectives. . . *Journal of Black Studies*, 26(2), 99-116.

- Moskalewicz, M. (2016). Three Modes of Distorted Temporal Experience in Addiction: Daily Life, Drug Ecstasy, and Recovery. A Phenomenological Perspective. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, 61supl., 197-212.
- National Center for Health Statistics. (2024, Şubat 14). *Products—Vital Statistics Rapid Release—Provisional Drug Overdose Data*. <https://www.cdc.gov/nchs/nvss/vsrr/drug-overdose-data.htm>
- O'Connor, J. (1978). *The Young Drinkers: A Cross-national Study of Social and Cultural Influences*. Tavistock Publications.
- Orphanides, A., & Zervos, D. (1995). Rational Addiction with Learning and Regret. *Journal of Political Economy*, 103(4), 739-758. <https://doi.org/10.1086/262001>
- Reinarman, C., & Granfield, R. (2015). Addiction Is Not Just a Brain Disease Critical Studies of Addiction. İçinde R. Granfield & C. Reinarman (Ed.), *Expanding addiction: Critical essays* (1 Edition, ss. 1-25). Routledge, Taylor & Francis Group.
- Reith, G. (2004). Consumption and its discontents: Addiction, identity and the problems of freedom. *The British Journal of Sociology*, 55(2), 283-300. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2004.00019.x>
- Richman, A., & Dunham, H. W. (1976). A sociological theory of the diffusion and social setting of opiate addiction. *Drug and Alcohol Dependence*, 1(6), 383-389. [https://doi.org/10.1016/0376-8716\(76\)90003-X](https://doi.org/10.1016/0376-8716(76)90003-X)
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji kuramları* (H. Hülür, Çev.). de ki basım yayım.
- Robbins, T. W., Everitt, B. J., & Nutt, D. J. (2010). *The Neurobiology of Addiction: New Vistas*. Oxford University Press.
- Robins, N. (2017). *Dünyayı Değiştiren Şirket* (İ. Özekmekçi & S. Tarla, Çev.). H2O kitap.
- Rogeberg, O. (2004). Taking Absurd Theories Seriously: Economics and the Case of Rational Addiction Theories. *Philosophy of Science*, 71(3), 263-285. <https://doi.org/10.1086/421535>
- Rogeberg, O. (2020). The theory of Rational Addiction. *Addiction*, 115(1), 184-187. <https://doi.org/10.1111/add.14822>
- Schalow, F. (2017). *Toward a Phenomenology of Addiction: Embodiment, Technology, Transcendence* (C. 93). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-66942-7>
- Schivelbusch, W. (2012). *Keyif verici maddelerin tarihi* (Z. Aksu Yilmazer, Çev.).
- Schlimme, J. E. (2010). Addiction and self-determination: A phenomenological approach. *Theoretical Medicine and Bioethics*, 31(1), 49-62. <https://doi.org/10.1007/s11017-010-9134-0>
- Skog, O.-J. (1991). Alcohol and Suicide—Durkheim Revisited. *Acta Sociologica*, 34(3), 193-206. <https://doi.org/10.1177/000169939103400303>
- Slattery, M. (2010). *Sosyolojide temel fikirler* (Ü. Tatlıcan, G. Demiriz, & Ö. Balkız, Çev.; 3.baskı). Sentez Yayıncılık.
- Snoek, A. (2023). Addiction and living in the shadow of death: Impact of the body on agency and self-control. *Addiction Research & Theory*, 0(0), 1-9. <https://doi.org/10.1080/16066359.2023.2230874>
- Taipale, J. (2017). Controlling the uncontrollable. Self-regulation and the dynamics of addiction. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 40(1), 29-42. <https://doi.org/10.1080/01062301.2017.1343546>
- Thio, A. (1998). *Deviant behavior* (5th ed). Longman.
- Vale, P. H. (2010). Addiction – and rational choice theory. *International Journal of Consumer Studies*, 34(1), 38-45. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2009.00826.x>
- Weinberg, D. (2011). Sociological Perspectives on Addiction. *Sociology Compass*, 5(4), 298-310. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2011.00363.x>
- Weinberg, T. S. (2012). THE SOCIOLOGY OF ADDICTION. İçinde *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*. UNESCO.
- West, R. (2006). Towards a comprehensive theory of addiction. *Drugs and Alcohol Today*, 6(1), 28-32. <https://doi.org/10.1108/17459265200600011>
- West, R., & Brown, J. (2013). *Theory of Addiction*. John Wiley & Sons.
- World Drug Report. (2023). *World Drug Report 2023—Special Points of Interests*. United Nations : Office on Drugs and Crime. https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr-2023_Special_Points.html

Yeşilay (2024, 10 Ekim), *Bağımlılık nedir?*, www.yesiay.org.tr/bağımlilik/bağımlilik-nedir

Young, K. S. (1996). Psychology of Computer Use: XL. Addictive Use of the Internet: A Case That Breaks the Stereotype. *Psychological Reports*, 79(3), 899-902. <https://doi.org/10.2466/pr0.1996.79.3.899>